

فهرست

بخش اول. جامعه شناسی روستایی

فصل اول. جامعه و اجتماع

فصل دوم. شهر، روستا، عشایر

فصل سوم. تعریف و تاریخچه جامعه شناسی روستایی

فصل چهارم. شیوه های سکونت روستایی

بخش دوم. ساخت اجتماعی و فرهنگی روستاها

فصل پنجم. قشربندی و تحرک اجتماعی در روستاها

فصل ششم. نهادهای اجتماعی در روستا

فصل هفتم. روان شناسی اجتماعی روستاییان

فصل هشتم. جمعیت و حرکات آن در روستا

بخش سوم. ساختار اقتصادی روستا

فصل نهم. تولید کشاورزی

فصل دهم. نظامهای بهره برداری

فصل یازدهم. واحدهای کارزرایی

فصل دوازدهم. مالکیت ارضی و مناسبات زمینداری

فصل سیزدهم. اصلاحات ارضی

بخش چهارم. جامعه شناسی توسعه روستایی

فصل چهاردهم. توسعه، توسعه روستایی و تنگناهای آن

فصل پانزدهم. برنامه ریزی توسعه روستایی

جایگاه درس

این درس از دروس رشته علوم اجتماعی (کلیه گرایشها) است.

هدف کلی

هدف کلی این درس این است که دانشجویان را با مفاهیم اساسی

جامعه‌شناسی روستایی، ساخت اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی روستا،

و مباحث توسعه و برنامه‌ریزی روستایی آشنا کند.

فصل اول. جامعه و اجتماع

در این فصل، تعاریف جامعه، اجتماع و اجتماع روستایی را
فرا می گیرید و با مشخصات اجتماع روستایی آشنا می شوید.

ماهیت انسان

انسان موجودی است جامعه زاد و جامعه زی، بدین معنی که انسان در جامعه به دنیا می آید و با انسانهای دیگر زندگی می کند.

مفهوم جامعه

تعاریف مختلفی از جامعه وجود دارد. مفهوم جامعه، نسبی است و به زمان و مکان و شرایط اجتماعی و نظامهای تاریخی مقید است.

سطوح مطالعه جامعه

جامعه را می توان در سه سطح (وسیع، متوسط و محدود) مطالعه کرد.

تعریف جامعه

جامعه محصول تجمع و عمل متقابل افرادی است که برای رسیدن به هدف مشترک همکاری دارند، از مقرراتی اطاعت می کنند و نهادها و سازمانهایی بقای آن را تضمین می کنند.

ویژگی جامعه

جامعه اگر چه از لحاظ کمی از افراد تشکیل می شود، اما وجود کیفی آن، مستقل از افراد است.

ویژگیهای اجتماع

اجتماع در مقایسه با جامعه، کوچکتر و محلی تر است و خود کفایی اش کمتر است. رابطه میان اعضای اجتماع، نزدیک و طبیعی است و عاملی وحدت بخش (مثل نژاد یا قومیت) آنها را به هم پیوند می دهد.

اجتماع روستایی

اجتماع روستایی که به تسامح جامعه روستایی نیز خوانده می شود،

مجموعه ای از روابط انسانی است که در روستاها شکل می گیرد.

جماعت روستایی

ویژگیهای مهم **جماعت روستایی** عبارت‌اند از خود مختاری

نسبی، محدودیت، مالکیت مشترک و کار جمعی.

اقتصاد روستایی

اجتماع روستایی مبتنی بر اقتصاد دهقانی، اقتصاد معیشتی و

خودکفاست. در روستا، بخشهای صنعت و خدمات چندان رشد نکرده‌اند.

تقسیم کار در روستا

در اجتماع روستایی، تقسیم کار بیشتر بر اساس جنس و سن و نیروی جسمانی انجام می گیرد، یعنی به صورت ابتدایی و طبیعی است.

خانواده روستایی

خانواده روستایی یک واحد تولید و مصرف است و از حسّ همیاری و

تعاون برخوردار است. خانواده گسترده در روستاها رایج تر است.

تجانس اجتماع روستایی

اجتماع روستایی، متجانس و برخوردار از وحدت فرهنگی است و اعضای آن بر همسانی و هویت اجتماعی مشترک خود آگاه هستند.

فرهنگ روستایی

در اجتماع روستایی، فرهنگ سنتی که نسبتاً ایستا و راکد است،

مسلط است و نظارت اجتماعی از طریق آداب و رسوم اعمال می شود.

زندگی روستایی

زندگی روستاییان بسیار ساده و دور از تجمّل و مبتنی بر صرفه جویی است و روابط افراد **چهره به چهره** است.

دگرگونی روستا

بر اثر گسترش صنعت و شهرنشینی و ورود روابط بازاری به روستاها،
ویژگیهای سنتی و اقتصاد معیشتی روستاها دگرگون می شود.

فصل دوم. شهر، روستا و عشایر

در این فصل، با تعاریف روستا، شهر و عشایر آشنا می شوید و وجوه تمایز آنها را در می یابید.

ده (روستا)

دِه، روستا یا قریه کوچکترین واحد اجتماعی مستقلی است

که اجتماع روستایی را در خود جای می دهد.

ملاک‌های تعریف روستا

اهم ملاک‌های **تعریف روستا** عبارت‌اند از تعداد

جمعیت، انبوهی جمعیت، سازمان و تشکیلات اداری،

سیمای فیزیکی، ساخت اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی.

معیار تشخیص شهر و روستا

مهمترین معیار تشخیص شهر و روستا، ساختار اقتصادی و شیوه معیشت،

یعنی شغل اساسی مردم و شیوه زندگی اکثریت اعضای جامعه
است.

تعریف ده در ایران

در ایران امروز، **ده** به سکونتگاهی اطلاق می شود که اکثر مردم آن از طریق کشاورزی سنتی یا نیمه سنتی امرار معاش می کنند.

تعریف شهر

شهر، سکونتگاهی است که تعداد و انبوهی جمعیت آن بیشتر از روستا، فعالیت اصلی ساکنانش غیر کشاورزی و تسهیلات زندگی اش بیشتر از ده است.

تعریف عشایر

عشایر، از نظر شیوهٔ معیشت، آن بخش از جمعیت

است که پیوند سازمان یافتهٔ عشیرتی و معیشت

اجتماعاً شبانی دارد و کوچ‌نشین و چادرنشین است.

در تعریف عشایر، دو ضابطه عضویت در سازمان ایلی و داشتن سرزمین مشترک از مقبولیت بیشتری برخوردارند.

ویژگیهای معیشت عشایری

ویژگیهای معیشت عشایری عبارت اند از ابتدایی بودن فناوری،

وابستگی به دام، استفاده از مرتع، کوچ و چادرنشینی، وابستگی ایلی.

سازمان ایلی

سازمان ایلی نظامی است که خانواده هسته ای با واسطه آن به

مجموعه ایل مرتبط می شود و یگانگی ایل را تضمین می کند.

فصل سوم. تعریف و تاریخچه جامعه‌شناسی روستایی

در این فصل، با تعریف، وظایف و موضوع جامعه‌شناسی

و جامعه‌شناسی روستایی آشنا می‌شوید.

موضوع جامعه شناسی

جامعه شناسی دانشی است که موضوع آن مطالعه و شناخت

نهادها و پدیده های اجتماعی و زندگی اجتماعی است.

وظایف جامعه شناسی

وظایف جامعه شناسی عبارت‌اند از مجهز کردن انسان به شناخت قوانین اجتماعی و بیان رهنمودهایی برای فعالیت مطلوب نظامهای اجتماعی.

موضوع جامعه‌شناسی روستایی

موضوع جامعه‌شناسی روستایی، مطالعه‌ی عملی حیات اجتماعی روستاها

و کشف و بیان اصول و قوانین حاکم بر حرکت و تکامل آنهاست.

اینگونه مطالعات در اوایل قرن بیستم در ایالات متحده آغاز شد.

بنیانگذار جامعه شناسی روستایی

لوپله نخستین فردی بود که به شرکت در زندگی روستاییان،

مشاهده، تنظیم پرسشنامه و تهیه تک نگاری با روشهای آماری

پرداخت. **لوپله**، به اعتباری، اولین جامعه شناس روستایی به شمار می آید.

مباحث جامعه‌شناسی روستایی

مباحث مطالعاتی جامعه‌شناسی روستایی در

کشورها و جوامع مختلف، متفاوت است.

برای کشورهای رو به توسعه، از جمله ایران، بررسی مسئله دهقانان امری حیاتی است و بدون حل آن، رشد و توسعه سالم امکان پذیر نیست.

فصل چهارم. شیوه های سکونت روستایی

در این فصل، با شیوه سکونت، عوامل

مؤثر در آن، و انواع آن آشنا می شوید.

تعریف شیوه سکونت

منظور از **شیوه سکونت**، شکل استقرار خانه ها و

خانواده ها و دامهای آنها در نقاط جغرافیایی با توجه

به شرایط طبیعی، اجتماعی و اقتصادی است.

عوامل مؤثر در شیوه سکونت

عوامل مؤثر در شیوه سکونت روستایی عبارت اند از عوامل طبیعی و جغرافیایی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، سیاسی- نظامی- اداری.

عوامل طبیعی

عوامل طبیعی و جغرافیایی عبارت اند از پستی

و بلندی، هوا، آب، و شرایط اقلیمی دیگر.

عوامل اقتصادی

شیوه زندگی، نارسایی امکانات اقتصادی و نظام
بهره برداری از زمین جزء عوامل اقتصادی هستند.

عوامل اجتماعی - فرهنگی

ساخت اجتماعی، سنتهای اجتماعی و همگونی

فرهنگی جزء عوامل اجتماعی - فرهنگی هستند.

عوامل سیاسی - نظامی - اداری

عوامل سیاسی - نظامی - اداری عبارت اند از ضرورت

دفاع و امنیت، و موقعیت سیاسی - استراتژیک.

انواع شیوه سکونت

دو گونه اساسی در شیوه سکونت روستایی

عبارت اند از **پراکنده** و **متمرکز**.

شیوه سکونت پراکنده

در شیوه سکونت پراکنده، خانه های روستایی در میان
مزارع و نزدیک به مزرعه خانوادگی احداث می شود.

شیوه سکونت متمرکز

در شیوه سکونت متمرکز، خانه ها در مجاورت یکدیگر
و دور و جدا از مزرعه ساخته می شوند و روستا
چشم انداز متمرکز و مجتمعی پیدا می کند.

سکونت متمرکز به دو صورت **طولی** (کوچه‌ای،

خطی یا ریسمانی، ستاره‌ای)، و **هسته‌ای** (دایره‌ای،

چهارراه نشین، حاشیه‌ای، هندسی، قلعه‌ای) دیده می‌شود.

فصل پنجم. قشربندی و تحرک اجتماعی در روستا

در این فصل، با مفاهیم قشر و قشربندی، اقشار

روستایی و عوامل تحرک اجتماعی آشنا می شوید.

تعریف قشر اجتماعی

قشر اجتماعی مجموعه افرادی است که موقعیتهای یکسان

و مشابهی را در یک رده اجتماعی اشغال می کنند.

تعریف قشربندی اجتماعی

قشربندی اجتماعی عبارت است از تقسیم‌بندی جامعه به لایه‌هایی

کاملاً مشخص و قابل شناخت- مانند طبقات، کاست‌ها، و پایگاه‌ها.

اهمیت تملک زمین

در مناطق روستایی، دسترسی به زمین زراعی (مالکیت یا عدم مالکیت زمین)، موقعیت و پایگاه اجتماعی افراد را تعیین می کند.

ملاک قشربندی در روستا

شیوهٔ معیشت خانواده و موقعیت شغلی و اجتماعی

رئیس خانواده در سازمان اجتماعی روستا، مهمترین

ملاک قشربندی روستاییان شمرده می شود.

در سالهای اخیر، ملاک‌هایی نظیر مالکیت دام و مرتع،

مالکیت وسایل تولید، و حجم سرمایه تجاری و مالی

در برخی از روستاها، ملاک قشربندی روستاییان است.

اقشار روستایی

روستانشینان ایران در درجهٔ نخست به دو قشر

زمیندار و بی زمین تقسیم می شوند.

قشر زمینداران

در دوره پیش از اصلاحات ارضی دهه ۱۳۴۰، زمینداران عبارت بودند از زمینداران بزرگ (اربابان فئودال یا مالکان)، سرمایه داران ارضی و زمینداران کوچک (خرده مالکین).

اقشار بی زمین

در این دوره، گاوبندان، نسقداران و اجاره کاران و بی زمینها
(خوش نشینان روستایی) جزء اقشار بی زمین بودند.

گاوبندان

گاوبندان گروهی بودند که عوامل منقول تولید زراعی را در اختیار

داشتند و امور تولید را در زمین ارباب اداره و سرپرستی می کردند.

نسقداران

نسقداران (رعایا) روستاییانی بودند که از حقّ نسق (حقّ آب

و گل) برخوردار بودند و بر روی زمین ارباب کار می کردند.

خوش نشینان

خوش نشینان دوران سنتی عبارت بودند از سوداگران

و کارمندان خدماتی، کارگران روستایی، و بیکاره ها.

هرم قدرت در روستاهای ایران

در دوره سنتی، خانها، بیگها، و اربابان فئودال در رأس هرم قدرت و دهقانان کم زمین، کارگران و بیکاره ها در قاعده این هرم قرار داشتند.

پس از اصلاحات ارضی، اربابان فئودال، به مثابه طبقه مسلط از بین رفته اند.

در سالهای اخیر، به جای خانه‌ها و بیگه‌ها، شورای ده و
ریش سفیدان قدرت برتر را در روستا در دست دارند.

کثرت دهقانان خرده مالک و کارگران روستایی

هم اکنون، دهقانان خرده مالک مهمترین قشرِ

کمی جامعه روستایی هستند، و در میان اقشار

بی زمین، کارگران روستایی اکثریت مطلق دارند.

گسترش فعالیتهای غیر کشاورزی

گرایش به فعالیتهای غیر کشاورزی در میان برخی اقشار تشدید شده و شاغلان کارهای فنی و حرفه ای در روستاها رو به گسترش هستند.

قشر کارکنان خدماتی، مثل کارمندان دولتی و

کارکنان بخش خصوصی رو به افزایش است.

تعریف تحرک اجتماعی

تحرک اجتماعی عبارت است از حرکت فرد

یا گروهی از مردم یک قشر، طبقه و کاست اجتماعی

به قشر، طبقه و کاست اجتماعی دیگر.

میزان تحرک اجتماعی

معمولاً میزان تحرک اجتماعی و طبقاتی در شهرها بیشتر از مناطق روستایی و عشایری است.

عوامل تحرک اجتماعی

در جوامع صنعتی معاصر، امکان تحرک اجتماعی از طریق سه عامل به وجود می آید : آموزش، ازدواج و مهاجرت.

روستاییان با توسل به **مهاجرت** است که می توانند
به تحرک اجتماعی و اقتصادی دست یابند.

فصل ششم. نهادهای اجتماعی در روستا

در این فصل، تعریف نهاد اجتماعی را فرا

می‌گیرید و با ویژگیهای نهاد خانواده و نظامهای

خویشاوندی در روستاها آشنا می‌شوید.

تعریف نهاد اجتماعی

نهاد اجتماعی، الگوی نسبتاً پایدار رفتار یا مجموعه‌ای

از الگوها، روابط، روندها و ابزارهایی است که

در رابطه با یک نیاز اجتماعی ساخته شده‌اند.

نهادهای اجتماعی مهم

نهادهای اجتماعی مهم و شناخته شده عبارت اند از

خانواده، دین، آموزش و پرورش، اقتصاد، حکومت.

بُعد، نوع و کارکرد خانواده روستایی

بُعد خانواده روستایی بیشتر و **نوع** آن گسترده تر از خانواده شهری

است و **کارکردهای** سنتی خود را در بسیاری موارد حفظ کرده است.

ارزشهای اجتماعی خانواده روستایی

ارزشهای سنتی خانواده- مثل ارزش اولاد، ارزش

جنس و ارزش سن- در روستاها قوی تر از شهرهاست.

تعریف خویشاوندی

خویشاوندی عبارت است از مجموعه پیوندها و روابط خونی،

اجتماعی، مذهبی، حقوقی و قانونی واقعی یا فرضی و مشهود

یا خیالی که گروهی از افراد را به یکدیگر ربط می دهد.

تعریف طایفه

شبکه های گسترده خویشاوندی در

روستاهای ایران، **طایفه** خوانده می شوند.

طایفه عبارت است از تعدادی خانوار که در ۴- ۵ نسل

گذشته جدّ شناخته شدهٔ واحدی دارند. در روستاها، طایفه ها

تأثیر مهم و تعیین کننده ای روی خانواده ها دارند.

خویشاوندی در روستاهای ایران

نظام خویشاوندی در روستاهای ایران،

دوسویه (پدر تبار و مادر تبار) است.

هر چه جامعه صنعتی تر، شهری تر و بزرگتر
شود، اهمیت نسبی خویشاوندی کمتر می شود.

انواع خویشاوندی

انواع خویشاوندی در جوامع شهری و روستایی

عبارت اند از نسبی، سببی، فرزند خواندگی.

نظامهای خویشاوندی رضاعی (شیری)، صیغه ای (مذهبی) و
کیوره گزینی (اجتماعی) در روستاها بیشتر از شهرها دوام آورده اند.

تعریف ازدواج

ازدواج به رابطه ای قانونی، عرفی یا شرعی گفته

می شود که مرد و زن را برای مدت موقت یا دایم به هم

پیوند می دهد و جامعه آن را به رسمیت می شناسد.

ویژگیهای ازدواج در روستاها

سرعت، عمومیت و پیشرسی ازدواج و ازدواجهای مبادله‌ای،
درون گروه و مجدد در روستا بیشتر از شهر است.

سرعت، عمومیت و پیشرسی ازدواج برای زنان بیشتر از مردان است.

ازدواج مبادله ای

شیربها، خدمت دامادی، جهیزیه، گریزدادن و حتی
خرید زن نشانه و بازمانده ازدواج مبادله ای است.

ازدواج درون گروه

یکی از ویژگیهای ازدواج در روستاهای ایران، ازدواج درون گروه، بویژه درون گروه خویشاوندی، یا ازدواج همخون است.

عوامل ازدواج همخون

مهمترین عوامل ازدواجهای همخون

عبارت اند از عزلت جغرافیایی، اقتصاد بسته،

عرف و عادت و سنن اجتماعی، اعتقادات

محلی، موقعیتهای طبقاتی و مصالح خانوادگی.